

KÉRDEZ AZ IDŐ

Nehéz-e magyarnak lenni?

Kathy-Horváth Lajossal, Mórocz Zsolttal és Tari Istvánna Papp Endre beszélget

PAPP ENDRE: *Vágnak egyből a dolgok közepébe. Az est címe: „Nehéz-e magyarnak lenni?” A kérdés kérdést szül: miért lehet nehéz? Elsőként Mórocz Zsolthoz fordulok. Azért lehet nehéz egyrésről, mert Magyarországon jelen van egy torz történelemszemlélet, amely a magyar történelem negatívumait hangsúlyozza, kezdve a honfoglalástól a mai napig. Ebben a bemutatásban a magyar honfoglalás nem más, mint egy megvert társaság bemenekülése a Kárpát-medencébe, a kalandozás sem több, mint egy rablóbadjárat. A magyar történelmet leginkább a kisebbségek elnyomása jellemzi. Mi voltunk az utolsó csatlós, és bűnös nép is vagyunk természetesen, akik önként és dalolva vettek részt a holokausztban. Akár talán a mai napig folytatható ez a bemutatás. Zsolt erről a Posztmodern életfa című esszéjében tíz évvel ezelőtt már írt. Idézek belőle egy mondatot: „A tények egyoldalú interpretációja arra volt jó, hogy megakadályozza az identitás, az önbizalom kialakulását.” Az elmúlt tíz év óta változott-e valamit a véleményed?*

MÓRO CZ ZSOLT: Nem, gyakorlatilag nem sokat változott. Azok a negatívumok, melyeket itt most felsoroltál, beépültek a közösségi gondolkodásunkba, a nemzeti identitásunkba. Ma sem látok különösebben mást, minthogy az életkedvét és az önbizalmát próbálják meg elvenni a magyarságnak. Nagyon nehéz megmondani, miért. Készítettem egy riportot Bogár László közgazdással. Ő azt mondta, egy széttagolt, szétvert, önbizalmát vesztett, magyarságában megtépázott népet sokkal könnyebb gyarmatosítani, mint egy erős, önmagában bízó és komoly identitású országot. Az alapkérdés az identitás. Magam részéről nem hiszek a kettős identitásban, szerintem vagy körkörös, koncentrikus körökben épül fel az azonosságtudat, vagy pedig hierarchikusan. A kettős identitás – két olyan ember ül mellettem, akik erről nyilván beszélni fognak – addig nem probléma, amíg ez a kettő nem kerül összeütközésbe, mert akkor dönteni kell. És akkor eldől, hogy az embernek melyik a valódi identitása. Az megint más kérdés, szoktam mondani, hogy ki a magyar. A magyar történelemben ez Zrínyi és Illyés Gyula óta nem téma. Magyar az, aki vállalja. De nem csak addig, amíg megéri. Ettől függetlenül, ha megnézzük például, hogy a honfoglalásról mit tanítottak nekünk, nos, annak a nagy részét – történelem szakot végeztem –, majdnem az egész történelmi tudásomat ki lehetne mára dobni. A genetika mindent megcáfolt a származásunkról. Azt régebben is tudtuk, hogy a honfoglalás nem egy fejvesztett menekülés volt, ugyanis a honfoglalás kori sírokban a férfiaknak és a nőknek azonos az arányuk. Ez azt jelenti, hogy a harcosok nem menekültek el, és csaptak le a besenyőkre az Etelközre, hanem együtt jöttek, szervezettek. Erről a *Hitel*-ben jelent meg riport Révész Lászlóval és Fodor Istvánna. Ma már szinte mindenkinek az a véleménye, hogy a honfoglalás megtervezett, nagyon nehezen kivitelezhető, óriási stratégiai és egyéb fegyelmet követelő tett volt. Ha a neuralgikus pontokra tekintünk: Franciaországban például vannak olyan templomok, ahol máig ki van írva, hogy ezt a magyarok rombolták le. Napóleon katonái pedig felgyúj-

tották a kölni dómot, Sopronban lefeszegették a Széchényiek sírjáról a rézbetűket, mert azt hitték, arany. Tehát mindenkinek megvannak a bűnei és az erényei. Mi a rosszból egy kicsit többet kapunk. Nálunk a nép kollektív tudata – erre Németh László tapint legjobban – folyamatos szőnyegbombázásnak van kitéve. Abban a pillanatban, ahogy a magyarság egy kicsit megerősödik, mindjárt ránk sütnek valamilyen stemplit. Ehhez nem kell más, csak stempli. Ennek ellenére a magyarság történetét tulajdonképpen sikertörténetnek tartom, mert valójában nem kellene már élnünk. Mindenkinek fel lehet tenni a kérdést: tud-e Thököly óta olyan kiemelkedő államférfit mondani Rákóczin, Kossuthon, Széchenyin át egészen mondjuk Nagy Imréig, aki természetes halállal és Magyarországon halt meg? Törtem a fejemet, egyetlenegy találtam: Deákot. Nem akármilyen történelmünk van. Azt mondják, hogy a magyar konfliktuskerülő, a viszályokat szőnyeg alá söpri. A mindenkori ellenzéki tábor rendre azt állítja a pillanatnyi többségre, hogy birka a nép. Most a szocialisták mondják, előtte, Antall bukása után a jobboldal mondta. Nem birka nép ez. Nem volt olyan száz év, hogy föl ne keltünk volna, de levertek bennünket. Óriási emigrációk mentek ki, nem csak a vezetők, nagyon gyakran a tehetségesek – ennek ellenére megvagyunk. Tulajdonképpen nem kellene meglenünk, ezért gondolom úgy, hogy a magyarság története sikertörténet. Amit elmondta, azt mind tételesen lehet cáfolni. Én időnként meg is teszem. De sokkal fontosabb ennél, hogy a szimbólumainkat őrizzük meg, ne hagyjuk bántani. Mielőtt eljöttem ide, olvastam a „Turulpörkölt” című halhatatlan remekművet, hát nem tudom... Aki írta, valószínűleg azt sem tudja, milyen madár a turul. Ugyanis sólymot, kerecsent, sok mindent szoktak mondani. A turul – egyedül Kézainál van ez így meg – asturius, azaz héja. Ha most valaki turulból tud pörköltet... Csak meg ne akadjon a torkán. Nem fog az olyan könnyen menni, hogy a turult elegyék előlünk. A szimbólumok őrzik tudattalan mélységekben a nemzeti identitásunkat. A szimbólummal szembeni ellenállás vagy a szimbólum befogadása mindig vízvázasztó. Ott válik el a máj a matériától, akkor lehet tudni, ki hová tartozik, mindegy, hogy mit povedált össze. Én, mondom még egyszer, nem hiszek a kettős identításban. Az én identitásom így fest: megszülettem Celldömölkön, ez teljesen esetleges, de az már nem, hogy Vas megyei vagyok, annak a kultúráját ismertem meg. Vas megyének óriási múltja van, az egyik legcsodásabb megye ebből a szempontból, kelták éltek ott, hunok, avarok, frankok, utána jöttek a mi honfoglalóink, és ma is soknemzetiségű. Én még például soha nem laktam olyan helyen, ahol csak magyarok lettek volna. Mellettünk horvát falvak vannak, ahol most az időm egy részét töltöm, a nyugati határ szélén, Rábafüzesen, ott pedig hiencek, cigányok és magyarok vannak együtt, valamint vendek a környéken. A vendeket ma szlovéneknek hívják, olyan nép soha nem volt, ők vendek. Egy délszláv dialektust beszélő népcsoport, és nem tudom, miért hagyták elvenni tőlük ezt a megnevezést, az egyik legősibb népcsoport a vend. Az én identitásomba mindig beletartoztak hajszálgöyökerekben a kelták is, mert ki szoktam járni máig meglevő áldozóhelyekre. Az egyik Bozsokon van, a másik Kőszegen, az egyiket Kalaposkőnek hívják, a másikat Asztalkőnek. Ott az ember valamit át tud élni abból, hogy milyen lehet egy sokkal ősbibb és sokkal tágabb identitás, megszzebberre mutató annál, mintha csak a honfoglalókat érteném bele. Ettől függetlenül a magyarságom vitathatatlan.

PAPP ENDRE: *Most Tari Istvánhoz fordulok, hiszen azért is nebez lehet magyarnak lenni, mert valaki a határon túl, kisebbségi léthelyzetben él. Istvánnak a februári Hitelben je-*

[*Kérdez az idő*]

lent meg egy esszéje, ami ezt a kérdést feszegeti. Tőle is szeretnék idézni egy mondatot. Azt írja: „A mostani Szerbiában csak sunyi egymás mellett élés van, a temérdek bóst termő, ám az igazi bősiséget lenéző, abból gúnyt űző korunkban.” Hogyan érzed magad kisebbségi magyar-ként, nehéz-e magyarnak lenni? Persze ez egy álnaiv kérdés.

TARI ISTVÁN: Nagyon álnaiv, nem kicsit. Ha arra gondolok, hogy az elmúlt harminc évben mi történt velünk, azt mondom, a lehető legizgalmasabb volt magyarnak lenni, és épp ott, a Délvidéken. Csodálkoztam is azokon az íróársaimon, akik elmenekültek a kilencvenes évek elején, mert természetes volt, hogy nálunk, a Délvidéken húsz-huszonöt évente megcsapolták a vérünket. Ezerkilencszáztizennyolctól rengetegen menekültek el onnan. Egyébként nagyon érdekes a két világháború közötti történetünk, mert a szabad rablás akkor és ott alapozódott meg. Óriási zsákmányt kaptak a szerbek. És a románok is. Most maradjunk csak a Délvidéken: hatalmas zsákmányt kaptak. Sokkal nagyobbat, mint amire számítottak, és ezt a zsákmányt valahogy fel kellett élni. Mi a zsákmány részei voltunk, magunk voltunk a zsákmány. Ezerkilencszáznegyvennégy-negyvenötben a vérünket is iszonyúan megcsapolták, akkor a fölösleget a föld alá küldték. Rengeteg embert kivégeztek, nemcsak magyarokat, a délszlávok egymást is irtották. Iszonyú volt az áldozatok száma, és a győztesek egyetlenegy szóval elintézték a szabad rablás folytonosságát, mégpedig azzal, hogy mindenkit lefasisztáztak. Mi, magyarok, mondtuk is a képviselő testületben a szerbeknek, ha nagyon szerettünk volna fasiszták lenni, akkor sem lehattunk volna azok, mert menet közben, október 8-án méltóztatatok valamennyiünket „fölszabadítani”, mert nálunk október 8-án vonultak be az oroszok, az önmagukat fölszabadítóknak nevezők. Ötvenhat a legnagyobb fordulat a magyarság történelmében. Itt ül közöttünk Benedikty Tamás. Mindenki azt mondja, hogy ötvenhatnak nincs irodalma, ő *Szuvenír* címmel csodálatos nagyregényt írt ötvenhatról, persze nagyregényt ma senki sem olvas. Az ötvenhatos események még Titoékat is megrettentették, noha ők találták ki Kádárt. Hozzájuk mentek egyeztetésre a szovjet vezetők – ennek a részleteit ma már jobban ismerjük –, és akkor nőtt meg a különütasság ázsiója Jugoszláviában, nálunk a Délvidéken és Magyarországon is. Attól kezdődően hallatlanul megnőtt a magyarokat megtevesztő és felhasználó propagandaigény. El kellett magyarázni a világnak, no és a délvidéki embereknek, hogy Jugoszláviában a legjobb magyarnak lenni. Az a baj, hogy ezt Magyarországon is elhitték hosszú időn át. Ezt a magyar nyelvű és szépirodalmi köntösbe bújtatott propagandát csak jól meg kellett fizetni. Akkor alapozódott meg a jugoszláv el nem kötelezettség is. Ötvenhétben alakul meg az Újvidéki Rádió, utána a magyar tanszék. A magyar tanszékot Sinkó Ervin alapítja meg, aki húszéves korában Kecskemét katonai főparancsnoka volt, egy sváb, baloldali zsidó, aki magyarul ír. Szóval, lehetne ragozni. Nekem Herceg János mesélte, hogy Sinkó mennyire utálta a magyarokat. Egy magyar tanszékot vezetni annak, aki utálja a magyarokat... Persze, a világot megtevesztő különütasságnak nagy az értéke, mindenki négykézlábra ereszkedik előtte, mindenki a különütasságot sóvárogja, és aztán hogy a különütasság hova vezetett, az a kilencvenes évek tömegsírjaiban kulminál. A hatvanas évek közepétől kezdődően, a világútlevél birtokában, körülbelül egymillió ember ette a vendégmunkások kenyerét, főleg a kisebbségi sorsban élők, albánok, magyarok, bosnyákok stb. Legalább egymillió ember dolgozott Nyugat-Németországtól kezdve Európa nyugati részében vendégmunkásként. Ilyesmi máshol, a Varsói Szerződés tagállamaiban elképzelhetetlen volt. Izgalmas tapasztalatok vannak a német, illetve a nyugati vendégmunkássorssal kapcsolatban is, mert egymillió ember nem kevés. És tulajdonképpen ezek az emberek tartották aztán el Szerbiát meg a délszláv térséget a kilencve-

nes évek balkáni háborúi idején, amikor mindenki azt hitte, hogy egy embargóval le lehet zárni az országot. Közben akkor jött be a legtöbb deviza, mert akik a hatvanas-hetvenes években kimentek Németországba, Nyugatra, akkor kezdték el onnan kapni a nyugdíjukat. Annyi deviza áramlott be az országba, hogy ez csak most kezd elfogygni. Az is természetes volt, hogy a kilencvenes évek elején a katonai behívó parancsok szelektív alkalmazásával megpróbálták kiegészíteni az etnikai tisztogatást, megpróbálták kinyomni a fölösleget az országból. Harmincnyolc évesen én is több katonai behívót kaptam. Nem hősiességből, hanem lustaságból maradtam, illetve olyan alkat vagyok, hogy pontosan tudom, hogy negyvenévesen már nem lehet máshol új életet kezdeni, meg nem szeretném ébredés után keresgélni az ajtó kilincset. Tehát én otthon maradtam, és szükségszerűen csúsztam bele a politikába, mert végül is az mentett meg minket, akik katonaszökevények voltunk. Csorba Béla fogalmazta meg a katonaszökevények parancsolatait: ha behívót kapsz, akkor ne vedd át, ha átvetted, ne írd alá, ha aláírtad, ne menj el, ha elmentél, ne vedd fel az egyenruhát stb.

Megmaradást az albánoktól tanulhatunk. Utánanézttem egy adatnak. Úgy tudtam, hogy az albánok valamennyivel többen voltak, mint mi. Tévedtem. Huszonegyben volt a népszámlálás, volt egy tizenegyben is, akkor a Délvidéken mi nagyjából félmillióan voltunk. Huszonegyben már csökkent a számunk, 460–70 ezren voltunk, az albánok egy picit kevesebben voltak, mint mi. Elmúlt kilencven év, ebben a pillanatban az albánok négymillióan vannak nem csak Koszovóban. Kevesen tudják, hogy Macedónia fele már albán, hogy Szerbiában, már a koszovói határon kívül élő albánok száma is lassan eléri a mi létszámunkat. Montenegróban is élnek albánok, Boszniában is a szandzsáki részen. Ugyanolyan közigazgatási és államigazgatási körülmények között éltünk az albánokkal. És mi az, ami nekik elhozta a tavaszt? És mi az, ami nekünk pedig az őszt, a pusztulást hozta? Nagyon hasonló körülmények között éltünk. Ők a családot roppant fontosnak tartották. Röhögtek rajta, amikor azt mondtam, hogy három gyerekem van. Amikor Jackson tábornok bevonult Koszovóba, akkor térdem állva könyörögtek neki, hogy „mi halljunk meg, ne ti, amerikaiak a hazáért”. A bombázás előtt pár hónappal talákoztam a Koszovón kívül élő albánok képviselőivel. Kérdeztem tőlük, mi a helyzet az albán fiatalokkal. Azt mondták nekem ezek a vezetők, az a nagy gond náluk, az köti le minden erejüket, hogy fiataljaik a koszovói felszabadítási seregben szeretnének harcolni. Kérdeztem tőlük, hogy mit nyújt fiataljaiknak az a sereg? És erre azt mondták, hogy: egyenruhát. Jó, mit nyújt még? Élelmet. Jó, és mit nyújt még? Erre azt mondja a vezetőjük, hogy: távlatokat. Perspektívát. Erről szól a történet: távlataik vannak. Az a legnagyobb baj, hogy előregedtünk. Az öreg emberek egészen másként gondolkodnak, mint a fiatalság. A koszovói albán fiatalok már nem is tudnak szerbül. Annak idején ők medreszékbe jártak, Szaúd-Arábiában tanult az értelmiségük, ugyanakkor, a pártállam idején, Rugovákat albán elvtársaik elküldték Franciaországba, ott tanultak, ott készültek föl a küzdelmekre. Ahol sok a fiatal, ott a létezését nem mímelik az emberek. Ott igazi a harc, és ha az igazi harcról akarok beszélni, akkor azt mondom, hogy most, ebben a pillanatban az irodalmunk is egyedül Erdélyben érdekes, mert a nyolcvanas évek végén még ott volt anynyi fiatal, hogy az ő fölnövő nemzedékük tud most igazán igazi küzdelmet produkálni, amely nem mímelt dolog, nem a látszatokhoz tartozó világ.

PAPP ENDRE: *A következő kérdéssel Kathy-Horvát Lajoshoz fordulok. Hogy miért hívtuk meg őt? Azért is nehéz lehet magyarnak lenni, ha valaki egy kisebbséghez tartozik. Az ő története egészen fantasztikus. Ezerkilencszázhetvenhattól ösztöndíjasként kikerül Franciaországba, és egészen 1990-ig kint él külföldön. A Czifra György alapítványnál és Yebudi Menu-*

[*Kérdez az idő*]

bin Foundationnál tanult, majd itt később tanársegéd lett. Úgy gondolom, ez egy nagy magyar sikertörténet. A zene egy abszolút internacionális műfaj. Nem hétköznapi helyzet fiatalként kikerülni Franciaországba, klasszikus komolyzenét játszani. Mit jelentett ott akkoriban egy fiatal zenésznek magyarnak lenni, cigánynak lenni, magyar cigánynak lenni? Jelentett-e ez bármit is az egyéni karrierben?

KATHY-HORVÁTH LAJOS: Mielőtt válaszolnék a kérdésre, Zsolt fölvetésére szeretnék reagálni. Ő mondta, hogy nem hisz – kétszer is megerősítette – a kettős identitásban. Megkérdőjelezem, hogy tiszta magyar lennél, mert ebben a nagy keresztelésben, ami történt az évszázadok alatt... Jó, lehet választani, én is szerettem volna a francia királyi családba születni, de nem tehettem meg. Természetesen én is több aranypántot viselek a fejemen. Az egyik, a legerősebb: a magyar. Anyai részről zsidó vagyok, az édesapám egy cigányember volt, aki tanította Szakcsit, Pege Aladárt, Tátrai Tibort. Kinevelte a legnagyobb dzsesszenészeket. Az ő édesanyja német volt. Azért mondom, hogy kein problem, natürlich... Innen szemlélve a dolgot én négyes identitású vagyok. De természetesen leginkább magyarnak vallom magam.

Válaszolva a kérdésre, Franciaországban természetesen olyan március tizenötödike nem volt, hogy nekem ne lett volna a lakásban magyar zászló, sírtam, és a gyerekeimmel mondtuk Petőfi versét, a *Nemzeti dalt*. Így éltük meg a magyarságunkat. A szívünk-lelkünk mindig itthon volt. Természetesen egy igazi magyar nem pártokban gondolkodik, hanem a magyar himnuszban és a magyar zászlóban. Ez a magyarság, ez az identitás. Az volt a kérdés, hogy én hogy éltem meg ott a művészetet. Az itt mellettem ülő kollégákkal – mert a társművészeteket én nem igazán szeretem elválasztani – egy nyelvet beszélünk. Egy nemzet a nyelvből és a kultúrájából él, és mi is ezt tesszük. Alkotó művészek vagyunk, és szeretnénk hátrahagyni az utókornak a szellemiségünket, mindannyian a nevünk által. Akkor voltam képes a legsikeresebb alkotásokra, amikor a saját magyarságomat jelenítettem meg, ötvözve természetesen a személyes arculatommal. Ez az én profilom és az én személyiség-megjelenítem. Ez az ötvözet volt mindig a legsikeresebb. Természetesen az ember mindig földig hajol nagy elődeink előtt, s ugyan így van ez a zenében is, Mozart, Bach, Beethoven műve előtt. De nem hiszem, hogy ma, a XXI. században az lenne a dolgom, vagy az lett volna a dolgom Franciaországban, hogy zseniálisan előállok a hegedűvel, és elkezdek Bachot vagy Mozartot játszani. Maga drága Mozart bácsi sem meg Bach bátyánk sincs arra ma rászorulva, hogy a neveiket reklámoznom kellene. Nekem az volt a dolgom, hogy Franciaországban, Londonban vagy Németországban megmutassam, ma is vannak a kor szellemét hordozó magyar egyéniségek, akiknek fennmaradhat a nevük. Mélyen fejet hajtunk a neves elődök előtt, de mitőlünk se vegyék el a múlt nagy zsenijei a lehetőséget. Amikor megjelentettem a magyarságomat, a magyar ősi népdalainkat, amikor ezzel a zenével álltam elő, a saját alkotásommal, az mindig nagy siker volt. Annak köszönhettem azt is, hogy a diplomaszerezés után maradhattam az egyetemen a nagymester, Yehudi Menuhin mellett. Nagy valószínűség szerint ezért karoltak föl, amikor 1982-ben megnyertem a Bartók-hegedűversenyt Párizsban. Attól fogva még jobban megerősödött bennem, hogy nem szabad játszani már a XVII–XVIII. századi zenét, hanem a sajátomat és magyar zenét kell játszani. Kísérletet tettem: író-költő-művész barátaimmal összejöttem, és kértem, mondjanak verseket, akár prózát, gondolatokat, én abban a pillanatban le tudom azt játszani. A vizualitást is hangzóvá tudom tenni. Ha semmiféle divatban, sem művé-

szetben nem akarjuk utánozni az amerikaiakat meg a németeket, maradjunk magunk, valósítsuk meg a személyiségünket, így tudunk megmaradni magyarnak.

PAPP ENDRE: *Folytasd, légy szíves! Hazajöttél kilencvenben. Nyilvánvalóan nagy reményekkel. Miért vállaltál végül is társadalmi szerepet? Úgy tudom, a kilencvenes évek közepe óta részt veszel a Fővárosi Roma Kulturális Központ munkájában. Miért vállaltad ezt a munkát?*

KATHY-HORVÁTH LAJOS: Ennek egyszerű az oka. A mintaadásról van szó. Nem Kolompár Orbánt kell követnie a roma társadalomnak, hanem esetleg Sánta Ferencet vagy a Szakcsi Lakatos Bélát, vagy mondjuk a Kathy Horváth Lajost. Én mint hegedűművész-zeneszerző ötvenhárom éves koromban a Pécsi Tudományegyetemen pszichológiából PhD-t végeztem. Azért, hogy a családomnak, gyermekeimnek, a többségi társadalomnak és nem utolsósorban a cigányságnak példát mutassak. A főpolgármester, Demszky Gábor kért meg annak idején, hogy pályázzam meg a FROKK vezetői állását. Azt mondtam, hogy igen, ki kell nőnie magát az értelmiségi cigány társadalomnak. Ez nem egyszerű történet. Egy anyaország nélküli népesség, melynek nincs megfelelő érdekképviselője, nem képes igazi eredményeket felmutatni. Közös társadalmi összefogás szükséges ahhoz, hogy ne csak beszéljünk az integrációról és az esélyegyenlőségről, hanem csináljuk is meg – ez vonatkozik a mindenkori kormányra is. A legeslegfontosabb lépések közé tartozik a szellemi tőkébe való investáció, az oktatás fejlesztése, a legkisebb óvodás kortól az egyetemig, a legmagasabb szintig. Ez az egyedüli kiút. És nem hátrány az sem, ha a roma társadalom részére biztosítják a munkát is. Az a gyerek nem tud elmenni, és helyt állni az iskolában – s ez már társadalombírálat, bocsánat –, aki éhes, és sem a papa, sem a mama nem dolgozik. Nem tud a társadalom teljes értékű tagjává válni, mert egy olyan szocializációs közegből jön, amely erre abszolút nem teszi képessé. Tehát azt mondom, hogy magyarnak lenni nagyon nehéz, de megpróbáljuk.

PAPP ENDRE: *Terveztünk volna még egy beszélgetőtársat. Szerettük volna a magyar zsidóság egy reprezentánsát meghívni. Különböző okok miatt, sajnos, nem sikerült. Arra kértük volna, beszéljen arról a vélekedésről, melyet a média egy része közvetít nekünk: a magyarság egyrészt rasszista, másrészt antiszemita, sőt, egyáltalán semmiféle másságot nem tűr. Azt kérdezem tőletek, hogy tényleg ennyire súlyos a helyzet?*

MÓRO CZ ZSOLT: Van két kedvenc identitástörténetem, ha megengeded, elmondom. Utaztunk Németországba, és át kellett szállni egy kis osztrák állomáson, Feldkirchnek hívják. A vonat elhúzott, az osztrákok haza, a svájciak továbbmentek, mi ott álltunk egy fényes, kihalt, nagyon üres állomáson. Hallatlanul idegennek éreztük magunkat. Ketten voltunk a feleségemmel. Odamentem a falitáblához, amelyen az állt, hogy ez az a hely, ahol James Joyce-ban megfogant az *Ulysses* gondolata. Egyből otthon éreztem magam, hiszen Szombathelyen, a Fő téren van James Joyce szobra. Tehát az identitás ilyen is, de vállalva, hogy magyar vagyok. Még egyszer mondom, a többes identitás, tehát a mellérendelések, nagyon jó dolgok, amíg nincsenek drámai helyzetek. Abban a pillanatban, hogy kielezett helyzet van, az embernek döntenie kell. Ez mindenkinek a magánügye, vagy a történelem eldönti helyette, nincs kifogásom ellene. A legszebb történet egy volt csoporttársammal esett meg, még a kemény szocializmus éveiben. Lehet, hogy azóta már vándormotívummá vált a történet... Tatabányáról, ahol sok sváb van, két gyereket kivittek kőműves versenyre Stuttgartba. Először látták a Nyugatot, leesett az álluk. Jöttek vissza, meséltek mindent, hogy micsoda autók, meg hogy mozog a lépcső, meg fotocellás ajtók vannak. Mondja a srác a tanárnőnek, milyen

[*Kérdez az idő*]

jó volt, ráadásul szép eredményt értek el. Annyi külföldi volt, mint a fene, ott volt egész Európa, lelkendeztek, de magyarok csak mi ketten voltunk, én meg a másik tatabányai *sváb* gyerek. Ennyit az identitásról. Az identitás az értelmiségnél egészen más, mint például a parasztságnál. Kőszegen, aki akart, '56-ban disszidálhatott. Például az alattunk lakó család egy része elmenekült. Tőlük hallottam: mondta a gyerek az apjának, Karádi bácsinak, hogy menjünk ki. Nem lehet, fiam, elvetettünk. Ott van a vetés. Tehát ez a kérdés nagyon összetett, de értem. Ebben olyan nagy vita nincs közöttünk. Változatlanul fenntartom azonban az álláspontomat, ha kiéleződik a helyzet, az ember kénytelen választani. Az a rosszabbik eset, amikor a történelem választ helyetted. De hát a történelmet emberek csinálják. Valószínűleg nem túl sokan tudják, Kőszegen volt az egyetlen gázkamra Magyarországon. Ezt egy német Sturmbannführer, bizonyos Bauer csinálta, nem „igazi” gázkamráról szó, a téglagyárnál egy barakkot leszigeteltek, majd beszórták a zyklon b-t, kétezer-négyszáz zsidó meghalt ott. Az utolsó túlélővel, Bács Pállal én készítettem beszélgetést, aki az egyik legszimpatikusabb ember volt, akit valaha ismertem. Igazi orvos doktor volt. Ötvenhatban a ruszki kiskatonát ugyanúgy gyógyította, mint a magyar szabadságharcost. Ő túlélte, de – saját bevallása szerint – a testvérbátyját maga vitte be a hátán a gázkamrába. Az exhumálásnál – mondta nekem Bács Pál – a bátyja volt legfelül. Én erről írtam egy riportot meg később más is. Az lett volna az elsőnek a címe, hogy „Mondd természetes hangon, hogy zsidó”. Ezt nem mertem leközölni a főszerkesztő, hanem ez lett a címe: „A kimondhatatlan szavakról.” Bács Pálnak kiadtuk a naplóját. Úgy tudom, az Anna Frank-napló mellett kötelező vagy ajánlott irodalom Izraelben. Tehát valami belelátásom van ezekbe a dolgokba, viszont a holokauszt roppant kétélű fegyver. Abban a pillanatban, hogy a róla való emlékezés iparrá válik – ahogy a Finkelstein ír róla –, abban a pillanatban életveszélyes, mert ha politikai vagy bármilyen fegyverré válik a holokauszt, illetve a holokauszttal való visszaélés, akkor megette a fene az egészet. Finkelstein első generációs amerikai zsidó, édesanyja, édesapja holokauszt-túlélő volt. Az amerikai zsidó ügyvédek kisémmizték őket a kárpótlásból sokakkal együtt. A zsidóságnak egyik része – itt százalékot nem tudok mondani – a holokauszt emlékével politikai fegyverként él, mégpedig úgy, hogy büntudatot keltenek a magyarság egy részében. A büntudatnak az az értelme, hogy alkalmazkodik az ember, mert annál a megbocsátás, aki a büntudatot keltette. Ezt nagyon rossznak és nagyon faramucinak tartom. Nagyon sajnálom, hogy nincs itt egy rabbi, vele ezt meg lehetett volna tárgyalni. Nagyon furcsa esetei vannak a holokausztnak Amerikában és a világban.

A szenvedést – ez szintén Finkelsteintől való – kisajátította egy bizonyos zsidó csoport. Arno J. Mayer a Princeton Egyetem történészprofesszora szerint nem a felejtés kísértete járja be Európát, illetve a világot, hanem az emlékezésé. Mégpedig olyanfajta emlékezésé, amelyik kívül helyezi a történelmen a holokausztot, és nem hajlandó semmi mással összehasonlítani. Finkelstein azt mondja, hogy az ő anyja, aki holokauszt-túlélő, mindig hasonlított. De mindezt csak akkor tudnánk megbeszélni, ha valóban itt ülne egy olyan zsidó, aki ezt tárgyilagosan vizsgálná, mert a legnehezebb erről a témáról nyíltan és tárgyilagosan beszélni. Vannak nagy holokauszt-regények, Kertészt sem tartom rossznak, attól függetlenül, hogy szerintem kudarcot vallott. Meg akart csinálni egy olyan regényt, amelynek merőben új nyelve van, például nem a keresztény szókinccset használja, hanem valami mást, de nem sikerült neki igazán jól alkotnia. Kertész könyvét

nagyra tartottam, míg el nem olvastam mást, Borowskit, Primo Levit vagy V. E. Franklt, akik számomra értékesebbek. Kertész Nobel-díjat kapott, Isten éltesse, örüljünk neki, ámbar nem a magyar nyelvű kiadásra kapta. Ilyen az, ha egy nagy német mozdony mögé áll, és betolja egészen a Nobel-díj bizottságig és még azon is túl.

Vannak tehetséges emberek: például egy Keith Jarretnél mindegy, milyen származású, milyen vallású, nem ismerem a keresztlevelét, nem kell neki semmi, leül a zongorához, és megoldja a dolgot. Ez a magyarságnál szintén igaz: ha minőségi magyarságot képvisel, mindegy honnan jön. Nálunk a hagyomány megszakadt. Nekem a szüleim nagyon ritkán meséltek a régi dolgokról. Egész véletlenül tudtam meg például, hogy a rokonaimat kitelepítették. Erről negyven évig hallgattak, soha nem árulták el nekem. Nálunk a történelmi emlékezet folyamatosága sérült. Ez életveszélyes.

TARI ISTVÁN: Ha a holokauszt-irodalomnál tartunk, mondok egy nevet, egy délvidéki író nevét: Debreczeni József, aki az ötvenes években jelentette meg könyvét *Hideg krematórium* címmel, később a hetvenes évek közepén is kiadta az újvidéki Forum ezt a kötetet. Jobb, mint a Nobel-díjasé, el kell olvasni.

Kettős identitás... Néhány emberrel találkoztam csak, akikről ezt el tudnám mondani. Pál Sanyi volt az egyikük, aki például szerbül, magyarul is anyanyelvi szinten beszélt. A belgrádi parlamentben egy időben parlamenti képviselőnk volt, egy magyar szervezet képviselőjeként a szerbeket tanította arra, hogyan kell helyesen szerbül valamit elmondaniuk. Az egész Délvidék a mai Európai Uniót valósította meg valamikor, kellő természetességgel, az igazi Európai Uniót, amivé ez a mostani szeretne válni. A Délvidéken élők egyharmada német, sváb, egyharmada magyar, egyharmada szerb volt. Ezt a jól működő egykori uniót verte szét a nagyhatalmi gőg, és tulajdonképpen nemcsak Magyarországot csonkolta meg, hanem a kistérséget, a Bánságot is. Ez már nehezebb ügy! Ott, a Bánságban minden út Temesvárra vezet, Temesvár a központ. Minden utat elvágott a trianoni határ. A bukovinai székelyekről készítettem egy négyrészes filmet. Ennek apropóján találkoztam a kilencvenes évek végén egy sváb asszonnyal. Az ő történetét szeretném elmesélni, mert elgondolkodtató. Egyébként borzasztó nagy baj az, hogy nem meséljük a történeteinket, mert mi a történeteinkkel vagyunk azonosak. Az a gond a virtuális világgal, hogy elhitesi azt, hogy a történetek nem fontosak. Akinek nincs története, az nem is él igazán. Maradjunk a történetnél. Az asszony svábként a bukovinai székelyek között élt a Bánságban, a Kárpát-medence legdélebbi magyar lakta településén. Ott még a nyelvújítás előtti állapotok uralkodnak, azok konzerválódtak. Ez az asszony elmesélte nekem, hogy harminchétben született meg az első gyereke sváb embertől, ő maga is sváb asszony volt, és mert bukovinai székelyek között élt, magyarul beszélgettek, a cselédje is magyar volt. A második gyereke negyvenháromban született meg, szintén fiúgyermek. A negyvennégyes vérbosszúiszonyat a németeket is gyűjtőtáborokba terelte, a magyarok egy részét is kitelepítették. Amikor szedték össze a németeket, ennek az asszonynak a férjét nem bántották, mert a postán dolgozott, és akkoriban kevesen értettek ahhoz a szakmához, amihez ő értett. Viszont a feleségét elhurcolták egy iszonyú gyűjtőtáborba, Rezsóházára. Mielőtt elvitték volna a gyűjtőtáborba, belökte az idősebb gyereket egy székely család kapuján, mintha nem az ő gyereke lett volna: „Menj haza kisfiam!”, és a csecsszopó gyereket vitte csak magával, aki Rezsóházán, azok között az iszonyatos körülmények között kezdett el járni és beszélni. Ennek az asszonynak az idősebb gyereke magyarnak vallotta magát, magyar iskolába járt, a németek nem vették be az iskolájukba, mert a háború elején az apja nem volt a Kulturbund tagja, ezzel a gyerekével magyarul

[Kérdez az idő]

beszél, másik gyerekével pedig, aki már csak a németek között tanult meg beszélni, németül beszélt. Egy apától, egy anyától származó gyerekek közül az egyik magyarnak, a másik németnek vallotta magát! Itt a történelmet emlegetjük, hogyan képes a történelem az identitás ügyeibe beleszólni. Ennek az asszonynak egyik gyereke magyar, a másik német. Később ez a magyar gyerek lett a székelykeveiek orvosa, egy szerb nőt vett el. Természetesen a németek, ha túl akarták élni a kitelepítést, akkor a háború után egy ideig magyarnak vallották magukat, és éppen ezért a vérbosszú magyar áldozatait nem lehetett népszámlálási adatokkal bizonyítani, mert a németek pótolták a hiányzó magyarságot azzal, hogy magyarnak vallották magukat – így úszták meg a kitelepítést.

PAPP ENDRE: *Szerintem abban minden itt ülő egyetért, hogy a magyarországi cigányság integrációja égetően fontos, talán mindennél fontosabb. Szerintem abban is egyetérthetünk, hogy nyilvánvalóan az oktatáson és a kultúrán keresztül vezet az út. A magyarországi cigányság kultúrája vitán felül a magyar kultúra integráns része. De a magyar kultúra sem homogén, hanem sokszínű. A magyarországi cigányság milyen sajátos értéket képvisel a magyar kultúrán belül? Mi az a sajátosság, ami megjeleníti a cigányságot kulturálisan?*

KATHY-HORVÁTH LAJOS: Ami megjeleníti, az nem új keletű. Évszázadok óta a magyar cigányzene az egyetemes kultúra szerves része, hungarikum. Ennél nagyobb nincs. Az igazi cigány társadalom összetett: vannak a lovári cigányok, akik lehetnek 100–150 ezren esetleg, vagy 200 ezren, meg a beás cigányok, akik szintén más nyelvet, állítólag az óromán nyelvet beszélnek, és vagyunk mi, a romugrók (magyar cigányok), a roma társadalom, 750–800 ezren vagyunk Magyarországon. Ez is egy nagyon érdekes kérdés, mert 6–700 ezer cigányról beszélnek, de 1 millió 400 ezer van. Mi tudjuk azt, hová nem mernek bemenni, és nem is mennek be azok, akik meg vannak bízva vele, hogy ilyen felméréseket végezzenek. Hogyan tudják meg, hogy ott hány lakos van? Tehát a statisztikai kimutatás valószínű, hogy negyven-ötven százalékot téved. Nem négyéves ciklusokra kell bontani a cigányügyet, itt évszázados lemaradásokról és azok pótlásáról van szó. Például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a leghátrányosabb térségben afrikai sorban élnek a cigányok. Itt szélsőséges rétegződés van, természetesen ez megvan a magyarságnál is, mert akik szegénysorban vannak, nincstelenségben, azok ugyanúgy élnek, mintha cigányok volnának. Mert a szegénységet így aposztrofálják. Ez nagyon nehéz, nagyon mély kérdés. A romastratégia tükrében próbálja a kormány a kérdést megoldani. Végre a súlyának megfelelően kezeli a kormány ezt az ügyet, egyetértésben az Európai Unióval. Ebben a FROKK is nagyon nyomatékosan részt vesz, és az Országos Roma Önkormányzat is. Most várományosai vagyunk egy olyan új országos integrációs folyamat vezetésének, amelyről még sokat fognak beszélni. Nagyon komoly szakértelem, nagyon komoly felkészültség, osztársadalmi összefogás kell, amellyel ezt az anyaország nélküli társadalmat sikerülhet végre integrálni, és hazát találhat a többségi magyar társadalomban. Azt vallom, a cigányság felemelkedéséhez a legnagyobb megoldás a kultúra és az oktatás útján vezet. Csak a tisztesség útját követve érhető el, hogy az erre szánt források végre-valahára célba érjenek.

Nehéz kérdés, a holokausztról beszélni. Az emberek – ahogy elmondta Zsolt – csodálatos bizniszket kreálnak maguknak, hozzátesznek valótlanosságot is, mert csak a saját önös érdekeiket követik. Ezt a gondot is sokkal mélyebben kell látni. A jó és a rossz harca Istentől és a Sátántól ered, igazi világháború, amely a mennyben kezdődött. Az emberiséget csak eszközként használja föl ez a két nagyhatalom. Hitlernek olyan szerepe volt, mint Jézus Krisztusnál Júdásnak. Eszközként használta föl. Hisszük, nem hisszük, ő irányítva volt a legfel-

sőbb hatalmasságok által. Egész ősidőkbe kell visszatekintenünk a holokauszt tükrében is. Ez a felsőbb hatalmasságoknak a harca, a Sátánnak és Istennek a harca. Érezzük, hogy általunk van megosztva a világ. Nekünk szokták mondani: az a baj, hogy ti romák nem vagytok egységben, össze kellene fogjatok. Hát mondom, ne haragudj, ti egységben vagytok? Miért nincs akkor csak egyetlenegy párt? Miért vagytok úgy széthúzva? Ne vicceljetez már! Akkor már nem tudnak válaszolni. De ugyanez megvan a világban is. A vallások szétválasztják az emberiséget, alkalmat adnak arra, hogy gyűlöljük egymást, pedig a parancsolatban az van, hogy „Szeresd felebarátodat, mint magadat is”. Ha csak a Bibliát, a világtörténelem legnagyobb, legsúlyosabb könyvét, legtökéletesebb irodalmát tudnánk követni, akkor ezek nem történnének meg. Szeretnénk egymást, és azt hiszem, békesség lenne a Földön. A pápa is a vallások közötti átjárhatóságról beszél. Ha az emberiség meg tudná tartani a Szentírást, a Tízparancsolatot, akkor tökéletes lenne a világ. Ha az egész világ be tudná tartani, akkor nem lenne gazdasági világválság, és akkor élhetnénk boldogan a Földön, mint ahogy Isten mondta is, hogy töltsétek be a Földet, és szaporodjatok és szeressétek egymást, mint ahogy én szeretlek titeket.

A holokausztot, úgy érzem, a zsidóság kisajátítja magának, pedig ott voltunk sajnos mi is, cigányok. Öt-hatezer áldozatról beszélnek, ám háromszázezernél is több volt, mivel a cigánytársadalom mindig is kirekesztett volt, ezért hibásak a regisztrációk. Mélyen jelen vagyunk ebben a kérdésben. De mi túl vagyunk már ezen, és a megbocsátás a szívünkben teljesen kikristályosodott. Túlélő zseni a cigánytársadalom valahol. Nem a zsidóság védelmére szeretném ellátni, nem hiszem, hogy szükség volna rá. Viszont ne felejtsük el, hogy Isten kiválasztott népéről beszélünk. Nehogy Isten haragja rajtam, a gyereken vagy valamilyen családtagomon üssön vissza. Mi csak kegyelmet kaptunk Istentől a megdicsőüléséig, a megváltó Jézus Krisztus visszajöveteléig. Kötelességünk megtartani a Teremtő parancsolatát. Várományosai vagyunk mindannyian Isten országának, és én a szívemre fogom önöket ölelni, mindenkit, aki itt jelen van. Jézus Krisztusban testvérek vagyunk, ez maradjon meg mindannyiunkban. Én elfogadtam az önök kultúráját kicsi koromtól kezdve, önök is fogadják el a miénket. Én szeretem önöket, és majd egykoron az örök dicsőségben találkozunk mindannyian. Majd ott fent az ígéretek földjén, az örök dicsőségben meg fognak engem ismerni, én meg önöket.

PAPP ENDRE: *Ez kiváló végszó lehetne. Nekem mégis van egy utolsó kérdésem. Az európai politikai elit ábrándos szemei előtt már megjelent az Európai Egyesült Államok látomása. Nekünk, magyaroknak milyen jövőt jósoltok ebben az integrációban?*

MÓRO CZ ZSOLT: Egy divatos filozófus, Habermas poszt-nacionalista országokról értekezik. Ehhez képest a legkisebb nép is önállóságot szeretne, a baszktól kezdve fel Skóciáig, vagy akár a környékünkön is szétnézhetünk, itt szintén minden náció külön országot akar, illetve akart. A poszt-nacionalista ország, a poszt-nacionalista nemzet fából vaskarika. Arra, hogy a kultúra szintjén megvalósulhasson az egység, megint nem nagyon látok esélyt, mert nagyjából oda jutottunk, ahol a középkorban voltunk, amikor a latin volt a közös nyelv, most ugyanez az angol. Holott a nyelv nálunk, magyaroknál különösen nagy identitásképző erő. Erre csak egyetlen dolgot hadd mondjak el. Sokan azt hiszik, hogy lezárult a népköltészet ideje, már semmit nem lehet gyűjteni, már kötetekben áll minden. A falunkba az Őrségen át hozzák a tejet. A tejjesszártól hallottam, hogy egy néni Őriszentpéteren azt mondta a nagy melege, hogy ma Szent Péter gyanítással tüzel. Gyönyörű! Ezek mind meglevő dolgok. Én a kulturális összefonódásokban

[*Kérdez az idő*]

nem hiszek. Nagy nemzeteknek nagy irodalma és nagy tudománya lesz, mi pedig megpróbáljuk őrizni a nyelvünket, semmi többet.

TARI ISTVÁN: Mit mondjak erre? Mi valamikor az Európai Unióban éltünk. Száz évvel ezelőtt a mi vidékünkön a marhapasszusokat is három nyelven állították ki. Ebben a pillanatban azt látom, hogy Szerbiát nem nagyon foglalkoztatja az Európai Unió, illetve csak az üzletelés, a biznisz szintjén foglalkozik ezzel ez a legújabb szerb állam. Szerbia úgy született meg, hogy a többiek leváltak róla. Mint ahogy a kannibál gyerek is, ahogy annak idején mondták: úgy születik, hogy leeszik róla az anyját. Tehát így született meg ez a szóban forgó ország – és elég nagy bűnben! Mi számolgattuk a kilencvenes évek elején: körülbelül huszonöt-harminc év kell ahhoz, egy nemzedéknyi idő, hogy az emberek föléljék az elődök javait. Most ez folyik, mint minden idős, előregedett közösségben. Azokban a közösségekben, ahol nincs akkora előregedés, ott igazi a létezés. Azt gondolom, ha ezerkilencszázkilencvegyhez hozzáadjuk ezt a nemzedéknyi időt, akkor tulajdonképpen 2016–2020 között kell Szerbiának eldöntenie, hogy csatlakozik-e az Európai Unióhoz. Ha ebben a csatlakozásban lesz valami kis biznisz, akkor kifelé mindenképpen menni fog a csatlakozásról szóló nagy duma. Ha pedig az Európai Unió szétesik addigra, akkor ez már nem lesz kérdés. Viszszatérve a felvetésre, azt gondolom, a kisebbségben élő magyarság egy olyan tudásra tett szert, amely máshol nincs. Jobban kellene ismernünk magunkat! Szörnyű volt hallani a kilencvenes évek elején, hogyan keverték – még a Kossuth Rádióban is! – Szlavóniát Szlovéniával. Semmit nem tudunk például az iszlámról. A magyar határtól száz-százötven kilométerrel délebbre képződtek azok a tömegsírok, amelyekre most országok épülnek. Azt gondolom, hogy sokkal jobban kellene ismernünk szomszédainkat. Valamikor tudták az emberek azoknak a nyelvét, akikkel egy utcában laktak. Ez ma eltűnőben van. Aztán: legalább másfél millió magyar ember beszél románul Erdélyben, Kárpátalján sokan ismerik, beszélnek a ruszin nyelvet vagy a Felvidéken a szlovákot, vagy a Délvidéken a szerbet, horvátot, legalább hét-nyolcezer ember van, aki a szlovén nyelvet is beszéli. Nagy gond, hogy ezzel a tudással nem tudunk mit kezdeni, és nincs egy erre épülő átfogó magyar stratégia. A továbblépésnek ebben az irányban kellene történnie. Mert egyszerűen azok a szegények, akik nem tudják, hogy mijük van. A szegénység mindig szellemi természetű, és ha mi nagyvonalúan lemondunk, nem akarunk tudni arról, amink van, akkor mi jogosan maradunk szegények, a gazdagságunk pedig akkor kezdődik, ha fölismerjük azt. Mert rég elmúlt már az az idő, amikor a föld alatti gyémántmezők jelentették a nemzeti kincset. Azt gondolom, hogy ma a nemzeti kincs a sűrkeállományban keresendő, a tudományban, a művészetekben. Arról nem is szólva, hogy a költők pontosan tudják, micsoda hallatlan nagy kincs, hogy magyarul beszélhetünk. Nem véletlenül mondta ezt Kosztolányi! És a más nyelvűek is sejtik ezt! Nincs olyan ritmus, amelyet azok a magyar költők, akik jól tudják a szakmát, ne tudnának megvalósítani verseikben. A legidegenebb hangzású, arab pattogó ritmust is össze tudjuk hozni, ha nagyon akarjuk. Néhány nyelv van csak, amelyen ezt meg lehet csinálni. A költészet az időt tagolja saját ritmusával, a maga eszközeivel, hangsúlyaival. Amit mi, magyar költők, amit a magyar költészet létre tud hozni, az a világ csodája. Ha mi ezt a csodát nem vesszük észre, akkor más sem figyelhet föl rá. Ebben a pillanatban már ott tartok, hogy le kell engednem a hangon, mert ez előtt a csoda előtt csak elnémulni lehet.